

Hónapló

Dalos György

Múlékonyság és maradandóság

Szász-Anhalt – Berlin, 2024. május 15.

Megint útra keltünk Wolfram T. keletnémet teológus barátommal, aki a tübingiai és szász-anhalti ismeretterjesztő társulat megbízásából történelmi, politikai és irodalmi témákról előadásokat szervez maximum húsz, különféle életkorú hallgatónak – gimnazistáktól nyugdíjasokig. A felnőttoktatás bejáratott formája a hétvégi szeminárium, az érdeklődők csekély befizetés ellenében péntek estétől vasárnap délutánig teljes panzióval vesznek részt az előadásokon és a vitákban. A rendezvény otthona lehet egy régi udvarház vagy evangélikus parókia az erdőszélen vagy a folyóparton – a műfajt a résztvevők szempontjából talán aktív üdülésnek nevezhetném. A témát mi ajánljuk, ez esetben T., aki kitartó szenvedéllyel próbálja életben tartani az egykori NDK irodalmának méltatlanul feledésbe merülő műveit. Tavaly egy Stendal melletti kastélyban Johannes Bobrowskira (1917–1965) emlékeztünk, akit a magyar olvasó is ismerhetett részben lírája, részben a *Levin malma* című regénye alapján. Az idén Wolfram választása egy másik, nálunk teljességgel ismeretlen, de a német kánonban számontartott szerzőre, Wolfgang Hilbigre (1941–2007) esett, erősen próbára téve német irodalmi műveltségemet. Mert jóllehet, egy-két költeménye és *A fűtő* című kisregénye a múlt század – mit század? ezred! – nyolcvanas éveiben a kezembe került, de az olvasmányélményből szinte semmi sem maradt meg bennem, jobbra azt sem tudtam rekapitulálni, hogy kelet- vagy nyugatnémet irodalommal volt-e dolgom.

Sürgetett az idő, s hogy legalább általános benyomásokat szerezzek Hilbigről, a Gutenberg Könyvescéh kiadványához folyamodtam. Ez a munkásmozgalmi tradíciójú vállalkozás az 1930-as évek óta szövetkezeti tagsági alapon működik, tagjai előfizetéssel mérsékelt áron jutnak klasszikus és modern irodalomhoz. A náci érában a vállalkozás Svájcba tette át székhelyét, és még ott is 110 ezer tagja volt. A Gutenberg ma is fennáll, és bár példányszámai a közismert trendnek megfelelően csökkennek, a sorozatba bekerülni nagy megtiszteltetésnek számít. A Hilbig-könyv vers- és prózaválogatása persze megközelítően sem teljes, de mindenekelőtt tartalmazza azokat a novellákat és elbeszéléseket, amelyek révén szerzőjük legszorosabban kapcsolódott a Gutenberg eredeti intenciójához: az „olvasó munkás” szociáldemokrata eszméjének beteljesítéséhez, s egyben a munkásság irodalmi törekvéseinek támogatásához.

Márpedig ha valakire hajszálpontosan illett a „munkásíró” fogalom, Wolfgang Hilbig volt az. 1979-ig, első kötete megjelenéséig esztergályosként, fűtőként, bányamunkásként, szerszámkészítőként dolgozott különféle

NDK-beli iparvállalatoknál. Ugyanakkor bámulatos szorgalommal olvasott minden hozzáférhető irodalmi művet – lírájában Enzensberger, Neruda, Octavio Paz hatása mutatható ki, prózájában, főleg az általam újraolvasott *Fűtőben* és a *Nőszemélyek* című majdnem kisregényben Franz Kafka nyomát véltem felfedezni. Ezek az emlékeztetők azonban semmiképpen sem szimpla utánzások – már a fiatal Hilbig is összetéveszthetetlen stílussal indult, és épp ez a körülmény vezetett furcsa pályatöréséhez.

Látszólag eszményi módon beleillett volna az NDK hivatalosan támogatott „munkástehetség-fejlesztő” mozgalomba. 1967-ben be is jelentkezett a lipcei „író munkások körébe”, ott azonban hömpölygő szabadversei, minden közéleti elkötelezettségtől mentes elvontsága miatt nem fogadták be. Amikor pedig több társával együtt engedély nélküli irodalmi estet szervezett, egy hónapra őrizetbe vették. Irodalmi körökhöz nem volt kapcsolata, műveit csak legszűkebb környezete ismerte, vagyis íróként hivatalosan nem létezett. Nyilvános irodalmi pályája az NSZK-ban bontakozott ki, ahová 1985-ben maga is áttelepült – akkoriban a gyengülő keletnémet rendszer már engedékenyebb volt végleges kiutazási ügyekben. Hilbig „odaát” elismert író lett, sorozatban jelentek meg a könyvei, és gyakorlatilag minden fontos irodalmi díjat megkapott – nem sokkal halála előtt, 2005-ben a legrangosabb Georg Büchner-díjat is. Furcsa prózája féloldalmi mondataival, dialógus nélküli, szabad asszociációs építkezésével, újra meg újra variálja a munkásként és íróként való létezés kettősségét. Az *Ich* című regényében (1993) még az akkoriban aktuális Stasi-tematikát is merőben új oldalról világítja meg: egy besúgóként is aktív íróként ráállítanak egy rendszerellenesnek tekintett kollégára, s ezzel súlyos gondot okoznak neki. A célszemély ugyanis nem kommunikál, nem ad ki állambiztonsági szempontból érdemes jelzéseket, s így a spicli a gyöngye jelentéseivel maga is gyanússá válik a hatóság szemében.

Ezzel a mindenképpen jelentős íróval és nem nagy terjedelmű, de fontos oeuvre-jével jelentünk meg a tízfőnyi közönség előtt, és már az első percekben kiderült, hogy senki egyetlen sort sem olvasott tőle. Ugyanakkor, amit elmondtunk róla, azt a közönség, lévén zömmel 50-60 éven felüli, tehát egykori NDK-állampolgár, megértéssel s bizonyos együttérzéssel fogadta. Szombat délután T. receptje szerint maguk a résztvevők olvastak fel passzusokat az életműből, s érdekes módon a szóbeliség közelebb hozta a nehezen olvasható szövegeket. Tulajdonképpen – legalábbis ezzel a benyomással távoztam a rendezvényről – Wolfgang Hilbig mint író ma már alig ad magáról életjelet, de halottnak se mondanám. A kor, amelyben élt, dolgozott és írt, mérhetetlenül távolinak tűnik. De ha valaki akárcsak egyetlen bekezdést is felolvas tőle tucatnyi hallgató előtt, az olyan, mintha a múltékonysággal dacolva néhány pillanatra együtt lenne mindaz, ami a maradandósághoz kell: író, mű és olvasó.

*

Isten ments, hogy politológiai elemzésre csábuljak a szinte pár perccel ezelőtt világgá röppent hír kapcsán, mely szerint Robert Fico szlovák miniszterelnököt a kormány nyitrabányai (handlovai) kihelyezett üléséről

távozóban egy merénylő életveszélyesen megsebesítette. Igaz, a szlovák hagyományban a politikai gyilkosság nem olyan elterjedt, mint teszem fel, az olaszban vagy az amerikaiban. Akinek azonban hatalma van egy ország felett, az óhatatlanul érdekek kereszttüzébe kerül, és jól teszi, ha biztonsági emberekkel veszi körül magát. Ráadásul a Szlovák Köztársaság túl közel fekszik az Oroszországgal hadban álló Ukrajnához, s a belpolitikai indulatok legfőbb tárgya éppen az oda irányuló szállítmányok katonai vagy civil jellege. Megnyilatkozásai alapján Ficót inkább az utóbbi hívének lehet tekinteni. Kétségtelen továbbá, hogy a hatalomba tavaly visszatért volt ellenzéki vezető a mifelénk is jól ismert „illiberális” húrokat pengeti, s az eddiginél komolyabb médiabefolyásra pályázik. Hogy ezeknek a tényeknek van-e konkrét összefüggésük a kis híján halálos pisztolylövésekhez, éppúgy nem tudni, mint hogy milyen következményekkel járhat az előállott válsághelyzet. Mondom, a dolog politikai és katonai szakértők elemzéseit igényli, illetőleg távolabbi perspektívában a történészekét.

Az én fantáziámat jelenleg inkább a helyszínen őrizetbe vett merénylő személye ragadta meg. A hivatalos jelentés szerint Juraj Cintula 71 éves lévai szlovák író a kihelyezett kormányülés helyszínéül szolgáló kultúrház előtt a tömegből szólt oda a kormányfőhöz: „Gyere csak ide, Robo!”, és közvetlen közelből célzott. Megpróbáltam kideríteni, hogy mi bírhat rá egy ilyen korú embert ilyen súlyos tetre. Kétségtelen, hogy Cintula nem a Fico fémjelezte baloldali populista Smer, hanem a tavaly novemberi választásokon vereséget szenvedett Progresszív Szlovákia híve, de nyilvános megszólalásaiban nemigen lépett túl a haragos retorikán. Krédója szerint mindenféle erőszakot elvetett, az államit éppúgy, mint a családon belülit, mi több, a háziállatok elleni erőszakot is. Közéletisége nem terjedt tovább a kulturális szervezkedésnél – az utóbbi években egy irodalmi klubot vezetett, és korához képest elég későn teljesült be ambíciója, hogy tagja lehessen a Szlovák Írószövetségnek. Hogy milyen szerző volt – dilettáns, autodidakta, fél- vagy egész tehetség –, azt a nyelvileg hozzáférhető versek nyersfordításaiból bajos megállapítani – két regényéig aligha fogok eljutni. Annyi bizonyos, hogy az egyiket saját kiadásában 200 példányban jelentette meg, és fia, Martin illusztrálta a könyvet. Elképzelhető, hogy el nem ismertségét személyes sérelemként érte meg, de ebből sem következik gyilkos szándék egy miniszterelnök ellen. Valamivel közelebb visz talán az az értesülés, hogy az utóbbi években egy szupermarket biztonsági őreként dolgozott – ebben a minőségében jutott fegyverviselési engedélyhez.

Vagyis hát a percenként áradó új és új részletek dacára egyelőre alig tudunk többet róla, mint 1914. június 28-án tudtak az újságolvasók Gavrilo Principről, az osztrák–magyar trónörökös pár elleni halálos merénylet végrehajtójáról. Ma is csak annyival vagyunk okosabbak, hogy a sarajevói bomba nem oka, hanem inkább csak ürügye volt az utána történendőknek. Ahogyan ez a szerencsétlen flótás Juraj Cintula is csak színpadi eleme békétlen világunk újabb és újabb háborús robbanásokkal fenyegető dramaturgiájának.

Egy nap Amagerben

A Gorms Kro – az Amagerbrogade és a Vejlandsallé sarkán – minden reggel tízkor nyit. Pont nyitáskor még sosem jártunk ott, de öt perccel a kezdés után már igen, és gyakorlatilag tele volt. A Gorms Króban sosincs teljesen telt ház, ez nem az a hely, de tíz-tizenkét ember azért jellemzően üldögél-álldogál benne nyitvatartási időben, és annyian már 10.05-kor is ott voltak. Honnan kerültek elő, azt nem tudni, valószínűleg ott álltak-dideregtek-cigarettáztak már tíz perccel nyitás előtt is a bejáratnál (Koppenhágában áprilisban a reggelek még elég hűvösek, a fagy és a dér sem ritka – vagy legalábbis az idei tavasz ilyen volt). Vagy az is lehet, hogy nem is kellett jönniük, mert valahol a Gorms Kro eldugott zugaiban alszanak, például a biliárdasztal alatt vagy a mosdóban. Az a kifejezés, hogy második otthon, nem is írja le pontosan az intézményt: a törzsközönség számára ez az otthon, ahonnan eljárnak aludni, meg talán még vásárolni, de máshova nem nagyon. Na jó, némelyikük dolgozni is: aki nem nyugdíjas odabent, az taxis vagy éjszaka melózó reptéri rakodó – a Kastrup repülőtér gyalog is alig fél órára van. A fűtött, füstszagú melegben kényelmesen ki lehet pihenni az éjszaka megpróbáltatásait. Dániában szabad dohányozni a vendéglátóipar egységeiben, amit a Gorms Kro vendégei alaposan ki is használnak. A falon tévé lóg, a nagyszobányi terem közepén pedig ott van a már említett biliárdasztal, ami apropót ad az otlétnek, amikor épp nem az egyik falhoz támasztott székekben alszik az ember.

Maga a kereszteződés Amager-külső centruma, amolyan elővárosi alközpont. Két szupermarket, egy benzinkút, egy gyógyszertár, egy kerékpárbolt és -szerviz (Dániában vagyunk), valamint egy festék- és vasáru-kereskedés található a Gorms Kro közvetlen szomszédságában. Egy egész életet le lehet élni anélkül, hogy valaki ebből a gravitációs mezőből kimozdulna, és simán lehet, hogy vannak, akik le is élik ott az életüket. Én is eltöprengtem már rajta párszor, hogy ha lenne egy kertes házam Amagerben, akkor vajon vágnék-e arra, hogy bárhova is elutazzak onnan – valószínűleg nem nagyon. Ellenpontként talán ide kapcsolható, hogy a mi spanyolországi második otthonunkban, Benalmadénában a dánok a festői Koppenhága bár körül szoktak délutánonként gyülekezni, szemben a Santo Domingo de Guzmán-templommal, és bizonyára nem bánják, ha néha kimozdulhatnak Koppenhágából. Az Amager szóra meg, amit ők Amarnak mondanak, de a szó végi r inkább h-nak hangzik, legfeljebb csak ásítanak. De hát minden viszonylagos: számunkra a vörös téglás, cseréptetős, fehér ablakos amageri házak – a kertben kikericcsel, üvegházzal és zászlórúddal – jelentik az egzotikumot.

Az Amagerbrogade-n észak felé a centrumba jutnánk, ha mégis elindulnánk, dél felé meg Kastrupba és Dragörbe (Dragör az a település, amit elsőként látunk meg Dániából, amikor leszáll a repülő). A Vejlandsallé

nyugati irányban halad, és mint a sivatagban a folyó, valahol elvész az egyforma dán lakóháztömbök között. Kelet felé meg már Greisvejnek hívják, és el lehet menni rajta majdnem a tengerig. A környék vonzereje kétségkívül a tengerpart, ami legfeljebb negyedórányi járásra van, meg maga az Amagerbrogade, a városnegyed főutcája, ahol minden van: például két Lidl – Aldi is volt, amíg tavaly ki nem vonult Dániából –, zöldségesek, pizzériák, használtbútor-kereskedők, fodrászatok, templomok, bankok, orvosi rendelők. Az Amagerbrogade maga a város, de néhány háztömbnyivel távolabb elkezdődik a klasszikus délskandináv vidék, ami ugyanígy lehetne mondjuk Svédországban is. Amúgy a svéd szomszédvár, Malmö mára gyakorlatilag Koppenhága elővárosává vált – vagy fordítva –: a két nagyvárost híd és húszpercenként járó vonat köti össze, és Malmöben jóval olcsóbb a házbér (meg vannak kiadó lakások, ellentétben Koppenhágával), ami miatt tízezrek járnak át naponta.

Mi viszont nem megyünk sehova, ez a nap Amageré. Péntek van, ami egyfelől azt jelenti, hogy a Gorms Kro majd éjjel kettőkor zár csak be, másfelől meg azt, hogy az emberek dolgoznak – mármint a többiek, mert mi szabadságon vagyunk. Valamivel tíz óra után a házak árnyékában még deres a fű. A napon varjak és örvös galambok tollászkodnak. Az örvös galamb a mi gyerekkorunkban még Magyarországon is vonuló madár volt, de Koppenhágában, vagyis bő ezer kilométerrel északabbra simán áttelel, aminél vannak persze nagyobb rejtélyek is az ökológiában, de azért egyszer ezt is megfejtethné valaki. Közben érkezik egy sirály, majd még egy: leszállnak a fűre, és nekiállnak topogni, mintha csárdást járnának. Elég valószínűtlen látvány, a varjak is gyanakodva nézik, pedig van benne ráció. A horgászok tudják: ha az ember egy bottal ütögetni kezdi a gyepet, előbújnak a giliszták, állítólag azt hiszik, hogy vakond jár alattuk. A sirály okos madár, majdnem annyira, mint a varjú, de azért a természet nem mindegyiket látja el ugyanazzal az útravalóval. Világosan látszik, hogy mi a különbség az ösztön és az ész között: az egyik szorgalmasan topog, a másik csak úgy ímmel-ámmal, viszont kettejük közül csak az utóbbi az, aki táplálkozik. Amit a másik fölhalt, azt is ő eszi meg.

Ilyesmit csak az vesz észre, aki ráér. Az amageriek ráérnek, az élet tempója itt inkább egy vidéki kisvárosra emlékeztet. Az ember lejön, bevásárol, közben vet egy szakértő pillantást a sirályokra, meg egy másikat a Gorms Kro ökoszisztémájára, aztán visszamegy, megreggelizik, és még mindig csak 11 óra van. A nap szinte végtelen hosszúságúnak tűnik, mert ott fenn északon már áprilisban is csak este tízkor sötétedik. Kinn a tengerparton, mert hát hova máshova mennénk reggeli után, fúj a szél, a víz erősen hullámozik. A hullámok a túlsó part, vagyis Svédország felől jönnek, általában is, meg konkrétan most is, és mielőtt a partra érnének, megtörnek egy rozsdás hajótesten. A hajót a tenger sodorta oda még ősszel; a tél folyamán sirályok és gémekek álldogáltak rajta zsákmányra lesve, egy hónap múlva pedig fejesekeket fognak róla ugrálni a dán fiatalok, bár a víz még akkor is csak 13-14 fokra lesz. Most csak néhány nagyon bátor fürdőző merészkedik be a vízbe, hogy aztán néhány perc múlva kékre hűlt testtel kapaszkodjon ki a

stégre. Fürdeni télen is szoktak, fejest ugrani nem nagyon. A jégkrémárus és a minigolfpálya még zárva tart: a nyitvatartás a nyári iskolai szünetre meg néhány hétvégére korlátozódik. A nap süt, a levegő melegszik, a távolban gőz gomolyog a hulladékégető kéményéből. A skandináv népek szeretnek égetéssel megszabadulni a lakossági hulladéktól. Az az égető, amelyet Amagerből is lehet látni, a fél várost ellátja távhővel meg árammal. A másik felét (az áramnak) a parti vizeken felállított szélérőművek termelik. Dánia szélerőenergia-nagyhatalom, bármerre nézünk, szélkerekeket látunk: egyre több olyan nap van, amikor nem csak a teljes hazai felhasználást fedezi a széláram, de exportra is jut belőle.

A dánok jól élnek – többnyire, de nem mind. Az egy főre jutó átlagjövedelem magas, nettó 31 ezer dán korona, ami közel 1,6 millió forintnak felel meg. A hivatalos nyugdíj jóval karcsúbb, 7000 korona (360 ezer forint nagyjából), ezért aztán látni rosszul öltözött, kis fogyasztású nyugdíjasokat is – ők azok, akik kizárólag állami nyugdíjból gazdálkodnak. A 7000 koronát ahhoz kell viszonyítani, hogy egyrészt egy közepes lakás piaci bére simán lehet annyi, vagy több is, az egyéb árak – például az élelmiszeré, a ruháé, a benziné – pedig 20-30 százalékkal magasabbak, mint Magyarországon. Úgyhogy az is lehet, hogy aki nyugdíjasként a Gorms Króban ücsörög naphosszat egy kávé mellett, az voltaképp a fűtést meg lakályos környezetet spórolja meg vele, valahogy úgy, mint annak idején a Hungária kávéház ágrólszakadt írói.

78

Ahogy a nap délutánba fordul, a levegő gyorsan hűlni kezd. Visszafelé egy kertészeti egyesületen keresztül vezet az út. Így hívják – magyarra fordítva –, de mást jelent: apró hétvégi házakat kicsi kerttel a metrószínek és egy tavacska között az egyesület nagy, közös telkén. Ebbe az egyesületbe szinte csak kihalási alapon lehet bekerülni, mert túlságosan jó helyen van. Egy-egy házikó használati joga közel annyiba kerül, mint egy lakás a városban. A Covid idején mentek így föl az árak, amikor a kolonihave (az egyesületi telken álló házikó) volt a legolcsóbb menekülőút. Aztán úgy maradtak magasan, mert az emberek rájöttek, hogy nagyszerű dolog a városon belül kiszabadulni a városból. Öt éve hétszázezer koronáért még remek kétszobás, teraszos kolonihave-t kaphattál Koppenhágában, ma ennek nagyjából a dupláját kell fizetni érte. Igen, átszámítva bő 70 millió forintot, miközben 100 millió egy olcsóbb társasházi lakás. A szabadságnak mindenhol ára van.

Péntek este nem csak a Gorms Kro van tele, minden más hely is a városban. Az utakon kiöltözött, illatos fiatalok tekernek biciklivel a központ felé, a hátizsákokban halkán koccannak a boros és töményes üvegek, a levegőben parfümillat száll. Vagy éppen dohányfüst, ha olyan szerencsés vagy, hogy beférsz a Gorms Króba, és nem kell elmenned sehová ahhoz, hogy jól érezd magad. A hely neve egyébként azt jelenti: Gorm fogadója. Hogy ki az a Gorm, az rejtély, de nem is számít: vélhetően mindenki, aki oda jár. Ahogy elhaladunk este a kivilágított ablakok előtt a reptérre tartva, és benézünk a füstön át, nemdohányzóként is érzünk valami irigységfélét: kompakt, kerek világ ez, ahol mi csak átutazók vagyunk – igaz, azzal a tudattal, hogy négy óra múlva a bársonyos, eukaliptuszillatú malagai éjszakában landol velünk a gép.

Megszülni önmagunkat

Saját tévedéssel, vaksággal nehéz szembesülni, márpedig mostanában gyakran eszembe jut az az optimizmus, amivel a jelenlegi autokrácia hajnalát figyeltem. Nagyon is kell ez a kis, egy-, maximum kétciklusos veresége a demokráciának, hogy legyen idő a korrekcióra, a demokratikus erők ön-reflexiójára. A *Mozgó Világ* hasábjain írtam ezeket az önvigasztaló sorokat, vissza se merem keresni, pontosan mikor, valamikor a NER hajnalán. És tényleg azt gondoltam, hogy ami az önkény megerősödéséhez vezetett, az pillanatnyi üzemzavar, valami, amit alapos belátással gyorsan korigálani lehet. Aztán az önkény fokozódott, a korrekció elmaradt, és fokozatosan nyilvánvalóvá vált, nemhogy irányváltásra, helyrehozatalra nincs mód, de arról sincs fogalmunk, mi is ez, ami itt egyre összetettebb, egyre erősebb rendszert alkot és fojtogat mindannyiunkat. Definíciós vita volt ezernyi, ezek jobbra zátonyra futottak. Attól tartok, nem a fogalmi, a politikatörténeti vagy a társadalomtörténeti ismerethiány miatt. Nem kiküszöbölhető üzemzavart éltünk meg, hanem az európai demokrácia meghamisítását és elrablását.

Elvi alapon elutasítok minden biologizáló hasonlatot. Most mégis hadd hívjam fel a figyelmet egy könyvre, Szűcs Teri *Visszatért hozzám az emlékezet* című, *Demencia és Óperencia* alcímű napló- és esszékötetére. Személyes hangvételű szövegek a demenciával élő anya ápolásáról, és ezen túl a kötet annak az átláthatatlanul bonyolult tünetegyüttesnek a prezentációja, amelyet neurológiai zavarok, egyéni pszichés válságok és az ezekre adott „normális”, „egészséges” válaszok produkálnak. A demencia nem egy kór, és nem is egy élettani okra, anomáliára vezethető vissza, nagyon sok különböző ok együttállása. Betegség és tehetetlenség. Bármilyen okok is álljanak a háttérben, a végeredmény az emlékezet ellehetetlenülése, a személyiség elvesztése, a személyközi viszonyok felborulása, az emlékezet-múlt eróziója, a jövő kiszámíthatatlanná válása. Amilyen egyszerűen foglalom össze, olyan nehezen érthető és feldolgozható helyzet. Aki demenciával élő embert ápol, akit demencia sújt, általában nem lát rá a helyzetre. Nem érti, nem tudja, mi zajlik. Még akkor sem, ha erre minden erejével, tudásával felkészül. A teljes elveszettség, belevettség állapota.

Azt hiszem, ebben élünk. A társadalmi tudat megbomlásának idejét éljük, és ez a bomlottság gyanússá tesz minden definíciót, kezelhetetlen, kilátástalan állapot.

A túlzott optimizmus hübriszéből nem akarok a túlzott pesszimizmus bűnébe esni. Sem misztifikálni azt, amint átmegyünk, sem a felelősséget eltolni mindazért, ami eddig megtörténhetett, de különösen amiatt nem, ami ezután történni fog. Kétségkívül súlyos drámák elé nézünk még. Vagy ki tudjuk védeni ezeket, vagy nem. Sejtjük, de nem tudjuk, hol, mi hogyan vár ránk.

Május az EP-kampány hónapja volt. Üres, acsarkodással, félelemmel, kampánynak álcázott feszültségkeltéssel és feszültségvezetéssel teli hónap. Most már a látszatát sem igyekeznek fenntartani senki annak, hogy amit politikaként (politikának nevezett termékként) kínálnak a Facebook-hirdetések, YouTube- és podcastcsatornák, tüntetések, propagandaplakátok, az maga az antipolitika. A hatalmi osztozkodás érvek, célok, időtávlatok nélküli erőlködései. Minél kiüresedettebb, minél tartalmatlanabb, annál agresszívebb ez az antipolitikai korszak, amit élünk.

Az EP-kampány véghajráját előntötte a kormány „békepropagandája”, egyértelmű, nyilvánvaló háborús uszítás, és a társadalom megosztása, az ösztönök szintjén is. Ebben a kampányban az EP-választás a „békepártiak” és a „háborúpártiak” csatája. Háborúpárti mindenki, aki nem a kormány szekerét tolja. Olyasvalaki, aki a békét akaró átlagpolgár elemi biztonságérzetét, családtagjait, otthonát, életét fenyegeti. Képzeld csak el, ha a politikai ellenfelet ilyen veszélyesnek kezdi látni az átlagpolgár, milyen indulatok születnek benne, és miféle leszámolást, a „békepártiak” és a „háborúpártiak” miféle polgárháborúját készíti elő. A teljes leszámolás nyitánya. Orbánnak, aki a társadalmi megosztás tétjét évről évre, hónapról hónapra emeli, rég nem számítanak a kockázatok, a következmények. Csak a hatalmi kalkulációt végzi el, a veszteségekre vonatkozót nem. Vagy nem érdekli a végeredmény.

Hogy lehet kihátrálni ebből a megbélyegzésből? Mit kezdjenek magukkal azok az ellenzékiek, akiket óriásplakátokon és minden lehetséges, fondorlatos, manipulatív kommunikációs csatornán undok, riasztó, megsemmisítésre méltó háborúpártiként jelölnek meg?

A sok-sok demencia-kézikönyv közül azért emelkedik ki Szűcs Teri kötete, mert van benne egy ajánlat. Ő gondozóként, gyermekként a demenciával élő anya személyiségének, múltjának, jelenének és jövőjének is a hordozójává, kísérőjévé válik. Együttléteik az újra és újra elmondott múlt felelevenítéséről, az emlékek és így az emlékközösség megteremtéséről szól. Sziszifuszi munka, hiszen a kór lényege az emlékezés elnehezülése, ellehetetlenülése. Mégis, ezek a közös emlékidézések megtartó erejűek. Egy fordított várandósságot látunk. Ahhoz vagyunk szokva, hogy a magzat megfogán, megszületik (világra jön!), és lassan eltávolodik az anyától. Az élet, a függetlenedés folyamata. Itt azonban az anya emlékről emlékre visszaköltözik a gyermekébe, aki hordozni kezdi ezeket a történeteket, és így gondolja a nemlét felé haladó anyát. Míg végül elkerülhetetlenül eltűnik az anya, de ott marad ez a belsővé tétel, ez a közösség, továbbvihetőség és továbbélhetőség.

Az ordító propaganda korában a közös emlékezni tudás, akarás és készség adhat még valamiféle reményt. Amikor az önkényuralmi rendszerekkel szövetkező politika békésnek hazudja magát, és a háborús uszítás „békeharcként” tetszeleg, nem árt felidézni közös emlékeinket. Hogy volt az, amikor a szír polgárháború áldozatai megjelentek közöttünk, és ez a hatalom nem tudott, nem akart segítséget nyújtani? Amikor az Ukrajna ellen indított háború előtti hetekben a legfontosabb kormányzati cél a háborúra készülő

Oroszországgal való szövetkezés és tárgyalás volt. Kínos, elmosódott emlékek, de mégiscsak részletei a közelmúltunknak. Ezek nélkül a jelenünket sem értjük igazán.

Minden analógia veszélyes, kockázatokkal teli. A fenti is. A magyar politikatörténetet annyiszor nevezték az apakomplexus történetének. Orbán apánk, Kádár apánk és ki tudja hány apánk történetének. Most pedig egy betegség sújtotta anya és az őt gondozó gyermek megejtő, kiszolgáltatott személyes történetét állítom párhuzamba az acsarkodó társadalomtörténetünkkel? Korántsem! Semmi köze mindezeknek egymáshoz. Csak a gesztushoz, a narrációhoz való viszonyra szeretném felhívni a figyelmet.

Az elvesző, gyengülő, kaotikussá váló társadalmi emlékezet erősítése, felelevenítése adhat némi reményt és védettséget. Az a tapintatos viszony, ahogy a konfliktusokban a velünk szemben állót nem legyőzni, még csak nem is meggyőzni akarjuk. Hanem emlékeztetni. Nem is emlékeztetni, hanem vele együtt emlékezni. Már akivel lehet együtt emlékezni, akivel, akikkel még ki lehet alakítani egy mégoly gyenge, halovány emlékezetközösséget is.

Egészen biztos, hogy a hatalom megtartásáért és megszerzéséért mindent kockáztató kormánnyal ilyesfajta emlékezőközösséget nem lehet és nem érdemes kialakítani. De talán mindenki mással, akik egyre elveszettebben bolyonganak ebben a bomlott, kusza társadalmi térben, akik egyre kétségbeesettebben keresik a kapaszkodókat, azokkal, akik nem tudják, de érzik az elveszettséget – azokkal lehet emlékezet munkát végezni.

Az elmúlt hónapokat a nagy kampánycselek, az új kampánystratégiák időszakának hitte mindenki. Az új arc, az új hang keresésének időszakát látták az emberek. Pedig nem az újdonság, hanem a hitelesség itt most a kulcs. Ez így, az EP-kampány előtti utolsó napokban egyre egyértelműbben látszik.

Tudja-e, meri-e valaki a saját személyes történetét, a saját polgári, állampolgári történetét, viszonyait elmondani. Van-e még személyes viszonya Magyarországhoz, Európához, a világhoz, amiben élünk – túl a propaganda és antipolitika készen kínált válaszain? És ezzel a személyes tudással, érintettséggel oda tud-e fordulni másokhoz? (A kortárs magyar irodalom kínál erre példát: Jónás Tamás, Kemény Lili legfrissebb szövegei erre tett kísérletek.¹ A személyes, a saját nálunk még szégyellni- és rejtjenivaló. Aki jó, aki erős és sikeres, az nem a saját, hanem a normák életét éli.)

Terápiás kérdésnek tűnik, de jócskán túl van ez a mezítlábas társadalompszichológia dilemmáin. A politikai kapcsolódások újragondolását jelzi. Annak tudomásulvételét, hogy bármennyire is alá van aknázva a társadalmi tér, bármilyen mélységű, élességű konfliktusok fordítják szembe annak lakóit-alkotóit, ez az egy tér van. Ebben az egy térben kell együtt élni, és az együttélés nem opció. Nincs más kiút, mint végigjárni ennek a nagy, kollektív várandósságnak az útját. Kihordani egymás emlékeit, megőrizni azokat a történeteket, tudásokat, amelyek a politikai közösség fenntartásához nélkülözhetetlenek. Tudomásul venni, felmérni közös veszteségeinket és az emlékezetközösség részeként gyászközösségben is feldolgozni azokat.

---

¹ Kemény Lili könyvéről e számunkban közlünk kritikát – a szerk.

Az idej EP-kampány a második világháború végére emlékeztető Európánapra is kiterjedt. Milyen remények kötődtek ehhez a naphoz az elmúlt évtizedekben! A „soha többé” milyen erős, milyen bizakodó, eltökélt ígérete. És hova jutottunk? A fasizmushoz vissza. Ne legyünk szemérmesek a saját definíciós vergődéseink kapcsán. Az, amiben most élünk, amiben a társadalmi tudat ilyen veszélyesen megbomlott, az a fasizmus. Minden további értesítés és a tartalmat enyhítő, finomító jelzős szerkezet nélkül.

Ezzel a fasizmussal pedig csak egy új, legbensőbb és legszemélyesebb demokráciafogalom és a lehető legintenzívebb demokráciaélmény tud bármit kezdeni. A dehumanizációval szemben az emlékező, támogató, mindenkire, feltétel nélkül kiterjedő rehumanizáció. A politikai ellenfelekre is, azokra, akiket ellenségnek láttat-hazudik a propaganda. Az EP-választásra készülve tudom, nincs más választás, mint a sokszor megtagadott, meghamisított, sokszor megtaposott igazi európai humanizmus és pacifizmus.

Végel László

A lelkek kiárusítása

82

Végre újra Berlinben. Az utazás előtt ismerőseim bizonygatták, hogy a város már nem a régi. Kiderül, hogy igazat mondtak. A közélet nyugtalanabb, a közérzet romlott. Arra is rá kellett döbbernem, hogy Magyarország, a magyarok többé nem olyan közkedveltek, mint húsz évvel ezelőtt. Találkoztam számos értelmiséggel, idősebbekkel és fiatalabbakkal, amikor kimondtam, hogy magyar vagyok, nem derült fel az arcuk, mint régen. Mi történik a magyarokkal, kérdezték, de nem várták be válaszomat. Nem állítom, hogy fel voltak háborodva a magyarországi állapotok miatt, inkább sajnálkoztak. Diszkréten kérdeztek, de nem faggattak. Ja igen, Orbán jóban van Putyinnal, ok, menjünk tovább. Aztán – talán tapintatból – váltottunk néhány szót az időjárásról, igen, most esik, de holnap derült idő várható. Nyilván érthető tapintat és logikus is, hiszen Magyarország nem játszik fontos szerepet Európában, sem katonailag, sem gazdaságilag. Talán szellemileg jeleskedhetnénk, de úgy látszik, az ország szellemileg is megkopott. Vagy ahogy az egyik német irodalmi kritikus megállapította: Nincs többé Konrád, nincs többé Esterházy... Egyedül Nádas tartja bennünk a lelket. Aztán összehozott véletlenül a sors a Humboldt Egyetem egyik fiatal docensével. Az apja magyar volt, az anyja német. Sokáig ragaszkodott ahhoz, hogy a nevét magyarosan írják. Az utóbbi időben lemondott erről. Továbbra is magyarnak tartja magát, de nem kívánja megmagyarázni, hogy mi történik Magyarországgal.

Magyarország csak mellékesen, de Szerbia annál gyakrabban került szóba. Valójában nem Szerbiáról, hanem Jugoszláviáról faggattak. Nem a délszláv háború érdekelte őket, nem az utódállamok feszült viszonya izgatta őket, hanem az, hogy miért bomlott fel. Hogyan élték meg az emberek a széthullást, túl a napi politikán? Mi zajlott az emberek lelkében? Azt vettem

észre, hogy Jugoszlávia széthullásában nem balkáni problémát, inkább tanulságos európai jelenséget érzékelnek.

Jugoszlávia felbomlása rossz üzenetnek számít a mai EU-ról szóló vitákban, ami érthető, hiszen 1945 után Jugoszlávia volt az antifasiszta és az antinacionalista Európa nagy, talán a legnagyobb experimentuma. Versailles-jal kezdődött. A két impérium, az Oszmán Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia romjain megszületett a délszláv nacionalizmusra alapozó királyi Jugoszlávia, ami a közép-európai nemzetállamiság felvirágzása idején lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Délszláv nacionalizmus délszláv nemzet nélkül? Nem lehetett nemzetállam, de az akart lenni. Nem csoda, hogy története tragikusan végződött, a nagyhatalmak feldarabolták, és 1941-ben kirobbantották a véres etnikai, vallási belháborúkat.

1945 után új perspektíva nyílt meg: Tito partizánjai megvívta az antifasiszta elleni háborút, és pontot tettek a testvérháború végére. A nagyhatalmak jóváhagyták az antifasiszta és a szocialista eszmékre alapozó Jugoszlávia újratereztetését. Lehetséges-e, hogy egy államba tömörüljön három vallási és hat nemzeti közösség? Plusz a kisebbségek. Fontos kísérlet volt, mert Jugoszlávia többé nem szándékozott nemzetállam lenni, tehát (sajnos) kudarccal végződő tanulságos kísérlet helyszíne maradt. Tagadhatatlan, hogy voltak megszívlelendő tanulságok. Elvetendő-e a munkásönigazgatás elve? Elvetendő-e a békés koegzisztencia elve? Elvetendő-e a konföderáció felé tendáló laza föderáció elve? Elvetendő-e az olyan egység, amelynek minden egyes tagja vétőjoggal rendelkezik? Az sem biztos, hogy a Nobel-díjas Ivo Andrić diagnózisa helytálló, miszerint a Balkán az örökös gyűlölködés színhelye. Dejan Jović Zágrábban és Újvidéken megjelenő könyve, a *Bevezetés Jugoszláviába* számos meggyőző példával bizonyítja, hogy a szocialista Jugoszláviában a nemzeti identitás és a jugoszláv patriotizmus összeegyeztetése virágzó európai országot teremtett. Mondjuk a hetvenes években senki sem állította róla lekicsinylően, hogy Balkán. Jović úgy véli, hogy kívülről robbantották fel. Az utóbbi állítást valamelyest helyesbítem. Kétlem, hogy a nyugati liberális demokrata kormányok aknamunkája lett volna, inkább vélem, hogy a manapság koreszmeként érvényesülő, akkoriban éppen ébredező kelet-közép-európai identitáskultusz képezte a robbanó erőt. Jugoszlávia sebezhetősége folytán az identitáskultusz vírusa előbb hatott, mint a régió más országaiban. Abban viszont igazat kell adni Jovićnak, hogy nem elvetendő a jugoszláv kísérlet, annak ellenére, hogy az egypártrendszerű tekintélyelvűség eltorzította az ígéretes eszméket. A kérdés azért is akut, mert éppen a többpártrendszer bevezetése mozgósította a Balkánon a nacionalizmust és végül hatalomra segítette a populista diskurzust. Milošević volt a jelenlegi közép-európai populizmus őse, Šešelj pedig a kelet-közép-európai szélsőjobb pártok prófétája.

Ezek a gondolatok óhatatlanul feltámadnak bennem, amint nem szűk balkáni, hanem európai perspektívából szemlélem a délszláv eseményeket. Elképzelhető-e az új, egyesülő, sokszínű Európa? A szuverenisták máris háborognak: az EU túl sok hatalmat vindikál magának! A kérdés elevenbe vág. Megőrizhető az európai nemzetek identitása erős nemzetállamok nélkül?

Összeegyeztethető-e az európai identitástudat a nemzeti identitástudattal? Érdemes tehát arra gondolni, hogy Jugoszlávia szétverése európai perspektívából miféle tanulságokat rejteget.

Ezt a perspektívát kérdőjelezi meg a nyugati liberális demokrácia veszélyére hivatkozó vezető szerbiai politikusok, akik arra figyelmeztetnek, hogy a szerb nemzetet főleg az EU részéről egyre komolyabb sérelmek érik. Szerbia megalázása egyre baljósabb. Nagy veszélyeknek vagyunk kitéve, hangoztatják az új választási kampányban. A narratíva következményekkel jár: a közvélemény-kutató állítása szerint az ország viszonylagos többsége nem pártfogolja többé az EU-ba való belépést, mert azzal károsodnak a nemzeti érdekek. Magyarországon szintén folyik az önkormányzati választási és az európai parlamenti választási kampány. A kormánypárti politikusok a NATO vezette új világháborúról nyilatkoznak. A félelem mindkét országban komoly méreteket öltött, Szerbiában máris agresszív jelleget vett fel. Nemrégiben egy iskolában egy kiskorú kilenc osztálytársát gyilkolta meg, egy szerbiai faluban pedig egy fiatalember közel tíz falubeli társával végzett. Azóta is folynak a kérelmek, a minap az egyik iskolában a kiskorú fiúk erőszakot követtek el egy kiskorú lányon egy vajdasági városkában, a kiskorú diákok pedig elagyabugyáltak egy 65 éves tanárt, aki ezek után kórházi gyógykezelésre szorult. Nem ez az első hasonló eset.

A félelem keltette agresszió kísértetként járja be a Balkánt és Közép-Európát.

84

Berlinben nem ezzel a típusú világháborús aggodalommal szembesültem, hanem egészen más jellegűvel. Számos régi ismerősömmel, szerkesztővel, kritikussal találkoztam, legtöbben közülük elismerték, hogy nem csak a németországi állapotok rosszabbak, mint tizenöt évvel ezelőtt, hanem az európaiak is. Nem a hagyományos világháborút emlegették, amely Magyarországon manapság különleges választási szlogen lett. Berlinben alig hallottam arról, hogy holnap vagy a következő évben esetleg kitör az új világháború, ezt azok sem állítják, akik szerint fel kell készülni a háborúra. Másról van szó. Olyan háborúról, amelyet még nem ismerünk. Ukrajna ürügyén a sajtó „klasszikus háborúról”, vagyis az orosz területi hódításról ír, ám berlini tartózkodásom idején másfajta félelmet ismertem fel. A területi hódítás az első „kijevi kudarc” után csak utólagos alibi. Putyin először Kijevet kívánta meghódítani, vagyis Ukrajna lelkét. Putyin ideológusai többször is bevallották, hogy Ukrajnában valójában identitásháborút folytatnak. Ez aggasztja az embereket. Ahol az identitáskultusz magasra hág, ott identitásháború leselkedik ránk. Ukrán nemzet valójában nem is létezik, állítja Putyin. Ez a szlogen arra utal, hogy az ajtónk előtt ólálkodik a néhai hidegháborúnál kiszámíthatatlanabb, „hidegebb háború”, amelyet a hibrid eszközökkel folytatott identitásháború jellemez. Nem tankokkal és hadosztályokkal vívnak, nem a tábornokok irányítják, hanem digitális hadseregek, amelyek nem ismerik az országhatárokat. Először a lelkeket kell meghódítani, a terület többé nem elsőrangú fontosságú. Az identitásháború nemcsak nemzeti vagy a vallási jellegű, hanem mindenekelőtt a politikai identitásról szól. Szerintem Putyin kivonulna Ukrajnából, ha meghódítaná az ukránok lelkét, szellemét, vagyis leigázná identitásukat.

Megértettem, hogy német ismerőseimet elsősorban nem az éppen most folyó orosz invázió ejti gondba, hanem az, hogy mi következik utána. Hol áll meg Putyin holnap, vagy mondjuk egy évtized múlva? Ő vagy a koreszme, amelyet képvisel. Attól tartok, hogy egy új Jaltáról szó, amiért nem az orosz hadsereg viaskodik, hanem a jelenleg uralkodó orosz szellemi értékrend feltételezi. A Putyin-párti új közép-európai és balkáni politikai mozgalmak képviselői nem kívánnak orosz katonai csizmákat, hanem olyan eszméket támogatnak, melyek segítségével sok-sok évtizedre konzerválják hatalmukat. Lesznek olyan országok is, amelyek önként kínálják fel a lelküket. Valójában egy demokratikus díszletekkel rendelkező disztópikus stabilokráciáról van szó, amelyben az emberek készségesen vállalják felgyorsult korunk forrongó, permanens változásokkal teli törekeny világával szemben a nyugalmat biztosító önkéntes, ne mondjam, bársonyos forradalmak utáni bársonyos szolgaságot.

Duliskovich Basil: Overgrown